

Kapitalist gelişme eğrisi*

Lev Trotskiy

Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne yazdığı girişte Engels şunları söylüyordu:

Güncel tarihin olaylarını, birbirini izleyen bir dizi olayları bir hükme bağlarken, gerilere, nihai ekonomik sebeplere kadar uzanmak kimsenin elinde değildir. Bugün, teknik araçlarla uzmanlaşmış basın o kadar çok malzeme sağladığı halde, İngiltere'de bile, dünya piyasasındaki sınai ve ticari hareketleri, üretim yöntemlerindeki değişimleri günü gününe izlemek imkansız oluyor, kısacası herhangi bir zaman için bu çok karmaşık ve durmadan değişegelen faktörlerden genel sonuçlar çıkaramıyoruz. Bu faktörlerden en önemlisi, su yüzüne birden bire ve şiddetle çıkmadan önce uzun süre gizli gizli faaliyet göstermektedir. Belirli bir dönemin ekonomik tarihine hiçbir zaman çağdaş bir gözle bakamayız. Bu bakış,

---

* Bu yazı, ilk kez Rusça olarak *Vestnik Sotsialistiçeskoj Akademiy* (Sosyalist Akademi Bülteni) dergisinin, Nisan-Temmuz 1923 tarihli IV.Kitabı'nda yayınlanmıştır. İlk yayımlandığında şöyle bir alt başlık taşımaktadır: "Vaad Edilmiş Yazı Yerine Editöre Mektup". Bunun nedeni, yazının sonunda Trotskiy'in de belirttiği gibi, metnin aslında Bülten'in kendisinden talep etmiş olduğu bir yazı yerine yollanmış olan bir mektup olmasıdır. Yazı Batı dillerinde ilk kez Mayıs 1941'de *Fourth International* (Dördüncü Enternasyonal) dergisinde yayınlanmıştır. Türkçede ise ilk kez Trotskiy'in 1920'li yıllarda, özellikle Pravda gazetesi için yazmış olduğu kısa yazıları bir araya getiren bir derleme niteliği taşıyan bir kitapta yayınlanmıştır: *Sosyalizm Güncel Meseleleri*, çev. Yılmaz Öner, Suda Yayınları, İstanbul, 1976. Burada yayınlanmakta olan versiyon Yılmaz Öner'in bu çevirisidir. Sadece bazı dizgi hataları düzeltilmiş, 20 yıllık süre içinde eskiyerek yeni kuşaklara yabancı hale gelen sözcüklerin bugün daha yaygın olarak kullanılmakta olan karşılıkları tercih edilmiş ve Suda çevirisinde yer almayan son iki paragraf eklenmiştir.

ancak “sonradan bakış” olabilir, yani gerekli malzemeleri toplayıp biriktirdikten sonra yapabiliriz bu kontrolü. Ekonomi tarihine bakış için istatistikler zorunlu bir yardımcı rol oynar, ama günlük olayları daima geriden izlerler. Bundan dolayı, zamanın akıp giden tarihi içinde en keskin faktörü sabitmiş gibi ele almak, belirli bir dönemin başlangıcındaki mevcut ekonomik durumu, bütün zaman dönemi için hiç değişmemiş gibi kabul etmek zarureti vardır ya da söz konusu değişimleri gözlerimizin önünde cereyan eden olaylardan çıktıkları şekliyle ele almak gerekir. Bu bakımdan, materyalist yöntem, bu alanda, çoğu zaman, siyasi çatışmaların mevcut sosyal sınıfların ve ekonomik gelişmenin yarattığı sınıf kesimlerinin çıkar mücadelelerinden doğduğunu göstermek ve belirli siyasi partilerin de bu aynı sınıfların ve sınıf kesimlerinin az çok yeterli siyasi ifadesi olduklarını ispatlamakla yetinmek zorunda kalır.

Besbellidir ki ekonomik durumdaki güncel değişmelerin, yani saptanması gereken bütün ekonomik süreçlerin hepsinin esas temelinin bu kaçınılmaz ihtimali temel yanlıgıların kaynağıdır.¹

Engels’in, ölümünden kısa bir süre önce formüle ettiği bu düşünceler, kendisinden sonra gelenlerin hiç biri tarafından daha ileriye götürülmedi, hatta hatırladığıma göre, bu düşüncelerden pek az yerde söz ediliyor, gerektiğinde de az ediliyor. Engels’in sözlerinin anlamı birçok Marksistin gözünden kaçmışa benziyor. Bunun sebebi de, yine Engels’in belirttiği sebeplerde, yani güncel tarihi hazırlap bir tarih gibi yorumlayanlara karşı mücadele eden bu satırlarda yatıyor.

Ekonominin bugünün politikasına aktardığı su altında yürüyen bu itici güçleri belirlemek, bunları bütün kapsamıyla çözmek çok güç, belki de imkansız bir iştir. Bununla beraber, siyasi olayları açıklığa kavuşturma görevi ertelenecek bir görev değildir. Çünkü mücadele ertelenemez, bekletilemez. Günlük siyasi faaliyetleri bundan böyle, genel bir takım açıklamalara, kullanıla kullanıla artık ispatına hacet kalmayan bazı açıklamalara dönüştürmek zorunluluğu buradan doğuyor.

Politika, aynı şekilleri koruyarak, aynı sahilde ve aynı hızla seyrettikçe, yani ekonomik niteliklerin birikimi, politik nitelikleri dönüştürmedikçe, (burjuvazinin çıkarları”, “emperyalizm”, “faşizm” gibilerinden) soyut açıklamalar, istenen görevi şöyle böyle yerine getiriyor ve politik bir olguya tüm somutluğu içinde yorumlayamıyor; ama bir olguyu, herkesçe bilinen sosyal bir tipe indiriyor ki bu da, hiç küçümsenmeyecek bir önem taşıyor.

Oysa durumda ciddi bir değişme, keskin bir dönüm noktası oluşunca, bu gibi genel ve soyut açıklamaların bütün isabetsizliği meydana çıkıyor. Bu

¹ Karl Marx, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*, Sol Yayınları, Ankara, s.14 – 15 (Vurgu bizim – L.T.).

durumlarda çok daha derinlemesine çözümleyici sondajlarda bulunmak ve işin nitel yönünü bu şekilde belirtmek, hatta, mümkünse, ekonomideki itici güçler politika üzerindeki etkilerini nicel olarak ölçmek mutlaka gereklidir. Bu “itici güçler” dinamik temellere çakılı olan görevlerin diyalektik şekilleridir ve üst-yapı içinde çözüme sunulmuştur.

Ekonomik konjonktürdeki dalgalanmalar yeni nicel ve nitel değişimlerin, politika alanında yeni oluşumların doğmasına yol açan periyodik “itici güçler”in ta kendileridir.

Mülk sahibi sınıfların gelirleri, devlet bütçesi, ücretler, aylıklar, işsizlik, dış ticaret hacmi vs. ekonomik konjonktüre sıkı sıkıya bağlıdır ve bütün bunlar politikayı doğrudan doğruya etkilerler. Bu etkiler, siyasi partilerin, devlet kurumlarının, vs. tarihini kapitalist gelişmeye özgü ekonomik dönemler açısından adım adım izlemenin ne kadar önemli olduğunu anlatmaya yeter. Biz bununla bu ekonomik dönemlerin **her şeyi** açıklamaya yettiğini söylemek istemiyoruz. Çünkü ekonomik çevrim veya dönemler, ekonomik olayın özü değil, ancak birer türevidirler. Bu dönemler, üretici güçlerin piyasa ilişkileri boyunca gelişebildiği esaslar üzerinde yayılabilir. Ama çevrim dediğimiz bu dönemler, otomatik olarak atan bir nabız sistemi gibi, kapitalist toplum mekanizmasının kaçınılmaz diyalektik kaynağını oluştururlar, bu yüzden de **çok şey** açıklarlar. Sanayi-ticaret konjonktüründeki kopma noktaları bizi politik eğilimlerin, kanun koyucu sistemin ve ideolojisinin her türlü şekillerinin geliştiği doku içindeki o kritik düğümlere çok daha yaklaştırır.

Bununla beraber, kapitalizm, sadece bu çevrimlerin periyodik olarak tekrarlanmasıyla belirginleşen bir düzen değildir, aksi takdirde, dinamik bir gelişme değil, karmaşık bir tekrarlanıştan başka bir şey olamazdı. Sanayi – ticaret çevrimleri, değişik fasılalarla değişik karakterler gösterirler. Aralarındaki başlıca fark, her çevrim boyunca yükseliş ve alçalış devresi arasındaki nicel ara –ilişkilerle belirlenmektedir. Eğer konjonktürdeki atılım önceki bunalım dönemindeki ekonomik çöküntüyü, getirdiği bollukla giderebilecek durumda ise, kapitalist gelişme, ilerleyişine devam eder. Eğer ekonomik çöküntüyü ve üretici güçlerin zayıf düşmesini belirleyen bunalım, bolluğu getirecek atılım dönemini ezecek olursa, o zaman ekonomide çöküntü başlar. Nihayet, bunalımlar ve atılım dönemleri, kuvvet bakımından, birbirlerine eşitleştikçe, ekonomi geçici bir hareketsizlik dönemine girer. Şema, kabaca budur.

Tarihte şunu görüyoruz ki, homojen çevrimler, hep diziler halinde gruplaşmaktadır. Kapitalist gelişmenin bütün dönemleri, keskin dönemeçli atılım ve patlamalarla, kısa ömürlü bunalımların vurguladığı bir sürü

çevrimlerden oluşmaktadır. Sonuç olarak, kapitalist gelişmede ana çizgisi belirgin bir şekilde yükselen bir hareket görüyoruz. Bu eğri, ayrı ayrı dalgalanma çevrimlerinden geçerken, otuz kırk yıl hemen hemen aynı seviyede kalınca bu, ekonominin duraklama ya da hareketsizlik dönemini gösterir. Ve nihayet, bazı tarihi dönemlerde, kapitalist gelişmenin ana çizgisi, birtakım dalgalanma çevrimlerinden muhakkak geçer ki, bir bütün olarak yokuş aşağı iner ki bu da, üretici güçlerin çöküşünün belirtisidir.

A priori olarak, enerjik kapitalist gelişme dönemlerinin – gerek politika ve hukukta, gerekse felsefe ve edebiyatta – ekonomik duraklama veya çöküntü dönemlerinden tamamiyle farklı karakteristiklere sahip olması gerektiğini açıkça ortaya koymak mümkündür. Bunun dışında, böyle bir dönemden farklı bir döneme geçiş, sınıflar arasındaki ve devletler arasındaki ilişkilerde elbette en şiddetli tersliklere yol açacaktır. Komintern’in 3.Kongresi’nde bu görüşü vurgulamamız gerekti. Kapitalist parçalanmanın salt mekanik bir tarzda anlaşılmasına karşı mücadele etmeliydik. “Anormal” genişlemelerin yerini “normal” bunalımlar aldıkça ve birbirini izleyen bu dalgalanmalar sosyal hayatın her köşesinde iz bıraktıkça, genişleme döneminden çöküntü dönemine geçiş veya bunun aksi, en büyük tarihi bunalım ve devrimleri doğuracaktır. Birçok durumlarda devrimlerin ve savaşların ekonomik gelişmenin iki ayrı dönemi arasındaki sınır çizgisine rastladığını kanıtlamak hiç de zor değildir. Yani kapitalist gelişme eğrisinin iki ayrı diliminin bitişme noktasına rastlamaktadır devrimler ve savaşlar. Modern tarihin tümünü bu açıdan çözümlmek, diyalektik materyalizmin gerçekten de en doyurucu görevlerinden biridir.

Komintern’in 3.Kongresi’ni takiben profesör Kondratiev bu probleme – normal olarak Kongre’nin soruyu benimseyiş şeklinden kurtulmaya çalışarak – bir yaklaşımda bulundu ve on yıllık bir dönemi kapsayan “küçük çevrim”ler boyunca, yaklaşık elli yıllık dönemi kapsayan “büyük çevrim”ler kavramını yerleştirmeyi denedi. Simetrik şekilde stilize edilen bu şemaya göre, “büyük” ekonomik çevrim beş “küçük” çevrimden oluşmakta ve bu çevrimlerin yarısı genişleme karakterinde, diğer yarısı da bunalım karakterindedir, ve aralarında geçiş basamakları vardır. Kondratiev’in düzenlediği büyük çevrimlerin istatistik belirliliği titiz, ama safdil olmayan bir şekilde tahkik edilmeli, hem ayrı ayrı ülkelere hem de bir bütün olan dünya piyasasına uygulanmalıdır. Prof. Kondratiev’in belirttiği dönemleri, küçük çevrimde rastlanan “kesin ritmi” haiz büyük çevrimler olarak görme anlayışını daha başta reddetmek mümkündür. Besbelli ki bu, şekli analogiye dayanan yanlış bir genellemedir.

Küçük çevrimlerin periyodik olarak tekrarlanması, kapitalist kuvvetlerin iç dinamiğinden ileri geliyor ve piyasanın varolageldiği her yerde her zaman

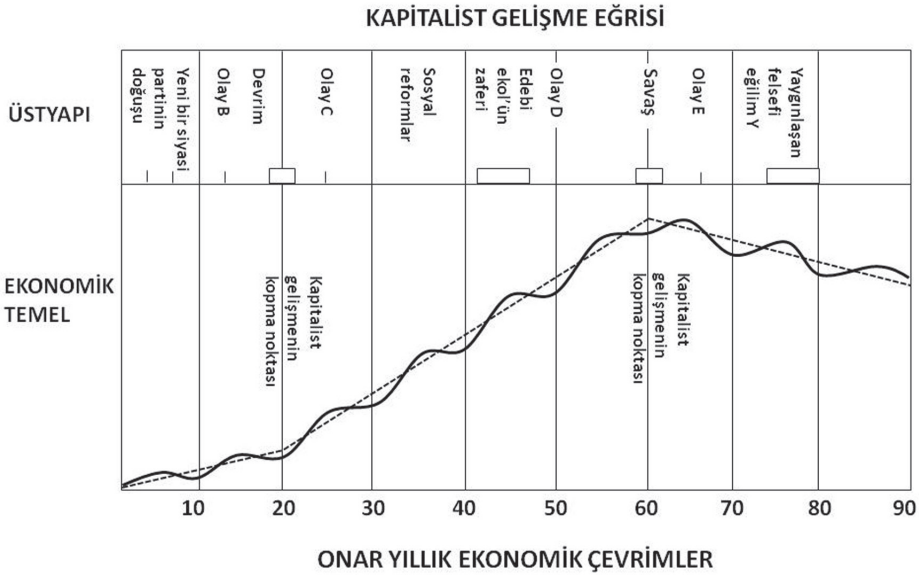
kendini gösteriyor. Prof. Kondratiev'in ihtiyatsız bir tutumla, çevrimler olarak görmek istediği büyük (elli yıllık) kapitalist gelişme dilimlerine gelince, bu dilimlerin karakterini ve süresini kapitalist kuvvetler arasındaki karşılıklı etkiler değil, ama kapitalist gelişmeyi kanallarından geçirip akıtan şartlar belirlemektedir. Yeni ülkelerde ve kıtalarda kapitalizmin yerleşmesi, yeni tabii kaynakların keşfi ya da bu keşif ve yerleşmeler öncesinde, savaşlar ve devrimler gibi "üst yapı" düzenine bağlı büyük çapta olaylar, yani bütün bunlar kapitalist gelişmenin yükseliş, duraklama ve çöküş dönemlerini nitelemekte ve bu dönemlerin yerine geçmektedir.

Peki, araştırmalarımız hangi yolu izlemelidir?

Kapitalist evrimin ekonomik çizgisini periyodik olmayan asıl safhaları ve kopma noktaları boyunca ve periyodik olan ikincil safha ve kopma noktaları boyunca, tek tek bizimle ilgili her ülke açısından ve de bütün dünya piyasası açısından kesinlikle saptamak, görevimizin birinci bölümüdür. Ekonomik eğriyi, bir kez saptadıktan sonra (saptama yöntemi elbette kendi başına bir sorundur ve asla basit bir iş değildir, ve ekonomi istatistikleri tekniği ile ilgilidir), bu eğriyi periyotlarına göre ayırabiliriz, ki bunlar tıpkı bir grafik eğrisinde olduğu gibi, yükseliş ve çöküntü arasındaki açığa bağlı dönemlerdir. Böylece, ekonomik evrimin, bir resim gibi, şemasını çıkarmış oluruz, yani "kontrol edilecek bütün işlemlerin ana hattını" (Engels) belirlemiş oluruz.

Yapılacak araştırmaların ayrıntılarına ve somutluğuna güvenerek, bunun gibi bir takım şemalar çıkartabiliriz: biri tarım kesimine, diğeri sanayi, vs. ait olabilir. Bu şemalardan hareket ederek bunları siyasi olaylarla (kelimenin en geniş anlamında) senkronize edebiliriz ve sadece aralarındaki karşılıklı ilişkiyi saptamakla kalmayız – daha ihtiyatlı söylersek, sosyal hayatın kesin çizgilerle belirlenmiş dönemleri ile kapitalist gelişme eğrisinin keskin dilimleri arasındaki ilişkileri saptamakla kalmayız – aynı zamanda olaylara sebep olan asıl gizli itici güçleri de somut olarak görmüş oluruz. Bu gözle boyunca en vülger şemalara saplanıp kalmak elbette olmayacak iş değildir, hele ideolojik süreçlerin içindeki şartları ve yapışkan bağlantıları görememek, ekonominin ancak **en son tahlilde** kesin rol oynadığını unutmak pekala mümkündür. Marksist yöntemden yozlaştırıcı sonuçların çıkarıldığı hiç de az rastlanır bir şey değildir! Ama meselenin yukarıdaki formülleştirilme tarzını reddetmek, Marksizm'in özünü anlatmaktaki yetersizliği ortaya dökmek demektir, çünkü Marksizm, sosyal üst-yapı değişikliklerinin sebebini ekonomik temellerin değişmesinde arar, başka bir yerde değil!

"Ekonomizm"e karşı çıkanların teorik hışmına uğramak pahasına (ve bir bakıma da onları gazaba getirmek niyetiyle) biz burada, doksan yıllık bir döneme özgü kapitalist gelişme eğrisini gösteren şematik bir grafik sunacağız.

Eğrinin genel doğrultusu, bu eğriyi oluşturan bölüm, konjonktürel eğrilerin karakterine bağlıdır. Biz şemamızda birbirinden kesinlikle farklı üç periyot ayırdık.

Çok yavaş bir hızla gelişen ilk yirmi yıllık kapitalist evrim (A-B dilimi), enerjik bir sıçramayı gösteren kırk yıllık dönem (B-C dilimi) ve otuz yıldır süregelen bunalım ve gerileme dönemi (C-D dilimi). Bu şemanın içine, aynı dönemlere tekabül eden en önemli tarihi olayları sokacak olursak, büyük siyasi olayların bu gelişme eğrisindeki değişmelere paralel olarak, bir resim gibi, yan yana sıralandığını görürüz ki bu, tarihi materyalizm araştırmalarının çıkış noktasını saptamak açısından paha biçilmez bir dayanak edinmemize yarayacaktır. Siyasi olaylarla, ekonomik değişmeler arasındaki paralellik elbette ki görelidir. Genellikle, “üst-yapı”, ekonomik alandaki yeni oluşmaları ancak uzun bir gecikmeden sonra kaydedebilmekte ve neden sonra yansıtılabilmektedir. Ne var ki, bu yasa, şematik bir görüntüsünü burada verdiğimiz şu karmaşık iç- ilişkileri somut şekilde araştırarak açıklığa kavuşturulmak gerekir.

3.Enternasyonal Kongresi'ne verilen raporda biz fikrimizi, 1848 devrimleri döneminden, ilk Rus devriminden (1905) ve içinden geçtiğimiz şu dönemde (1920-21) alınmış bazı tarihi misallerle açıkladık. Okuyucuya bu misalleri hatırlatmak isteriz. Gerçi bunlar olgulaştırılmış bir şey değil; daha çok bizim başlattığımız yaklaşımın olağanüstü önemini oldukça iyi bir şekilde vermeye yarıyor, her şeyden önce, savaşlar ve devrimler gibi tarihteki

en büyük sarsıntıları kavramaya yardım ediyor. Eğer bu mektupta her hangi bir döneme ait bir tasvir veya şema kullanıyor ve temel olarak, tarihin fiili bir periyodunu ele almıyorsak, bunu sırf, böyle bir girişim ihtiyatsızlık ve telaşçı bir davranış olacağı için, yani şimdiye kadar yapılması gereken karmaşık ve yorucu araştırmalardan çıkacak olan sonuçları tersine çevirmekten kaçınmak için yapıyoruz.

Bugün hangi tarihi kesimlerin aydınlatılabileceğini ve kapitalizm eğrisinin daha somut bir incelenişinden – bu eğri ile sosyal hayatın diğer kesimleri arasındaki ara-ilişkilerden – hareket edecek materyalist bir araştırmanın daha ne kadar ışık tutabileceğini şu anda görmek elbette imkansızdır. Bu yönde varılacak sonuçlar, ancak bizzat böyle bir araştırmanın sonuçlarına bağlıdır. Bu araştırmalar bugüne kadar yapılan tarihi materyalizm denemelerinden daha tutarlı, daha sistemli olmak zorundadır.

Her halükarda modern tarih doğrultusunda böyle bir yaklaşım, tarihi materyalizm teorisini, bizim bazı Marksistlerin deyişiyle, diyalektik materyalizm alanına şekilci yöntemleri aktarmış olan bir çeşit sözde “materyalist” yöntemin şüpheli kavramları ve terimleriyle dolu o spekülâtif gevezeliklerden çok daha değerli sonuçlarla bereketlendirilmiş olacaktır. O spekülasyonlar ki kavram ve tariflerimizi keskinleştirme görevini şekillendirmiş ve işi, boş soyutlamalara vardırılmıştır. Kısacası bu şekilcilik, Marksizm’i Kant’ın epigonlarına özgü kalıp zarafeti ile yetiştirmiştir. Marksist çeliği bileyip inceltmenin anlamı nedir? Oysa görevimiz bizzat ham malzemeyi işlemek ve yeniden işlemektir!

Kanımızca, bu tema tarihsel materyalizm üzerine düzenlenen Marksist seminerlerimiz için çok verimli bir konu oluşturabilir. Bu alanda yürütülecek bağımsız araştırmalar kuşkusuz tekil tarihsel olaylara ve koskoca dönemlere yeni bir ışık ya da en azından biraz daha ışık tutabilir. Nihayet, yukarıda sözü edilen kategoriler çerçevesinde düşünme alışkanlığının kendisi bile, günümüzde kendini tüketmenin doruğuna ulaşmış olan kapitalist ekonomi ile bütünüyle dizginlerinden boşanmış olan kapitalist politika arasındaki ilişkiyi tarihte hiçbir zaman olmadığı kadar açıkça gözler önüne seren çağımızda politik yönelişi büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Bu temayı işleme konusunda *Vestnik Sotsialistiçeskoy Akademiy’e* söz vereli çok uzun bir süre geçti. Bugüne kadar koşullar beni bu vaadi yerine getirmekten alıyordu. Vaadimi yakın gelecekte yerine getirebileceğimden hiç emin olamıyorum. Bu nedenle şimdilik bu mektubu yazmakla yetiniyorum.